

94:314.151.3-054.7(=161.1)497.1)"1948/1954"
323.15(=161.1)(497.1)"1948/1954"

Др Алексеј Тимофејев, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
al.timofev@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 22. 9. 2022.
Прихваћен: 5. 10. 2022.

Руси у ФНРЈ 1948–1954: трансформација емиграције у прогоњену мањину*

Апстракт: У прилогу је приказана еволуција руске заједнице у Југославији која се после завршетка Другог светског рата претворила у непризнату националну мањину. На општејугословенском нивоу група је била статистички незначајна. На нивоу Војводине и Београда демографска видљивост је била нешто значајнија. У ФНРЈ 1948. било је 20.069 Руса, а 1953. је остало 12.426. „Чишћење” Југославије од руске емиграције у току 1948–1953. одвијало се по једном разрађеном поступку који је текао кроз одређене мере: регистрација и пописивање – централизовано отпуштање друштвено активних – протеривање / хапшење због измишљених разлога или кашњења у напуштању земље. Протеривање се допуњавало пљачком имовине и уштеђевине емиграната који су након три деценије напустили Југославију у истом стању као и кад су дошли у њу. Најболнији био је не материјални губитак већ нестанак личних фотографија, писама и дневничких белешки. Психолошке трауме доживотно су пратиле чланове многих руских породица из Југославије који су преживели догађаје 1948–1953.

Кључне речи: руска емиграција, резолуција ИБ, политичка репресија, протеривање.

Руска емиграција у Југославији представља јединствен „важан и драматичан социјални и демографски феномен ... и средишњу друштвену структуру у односу на коју су доношене најважније одлуке ... Историју руског избеглиштва на Балкану посматрамо и као историју повезивања у групу и историју унутрашњег живота те групе (структуре) и њене интеракције са окружењем, што јој даје и структуралну димензију”.¹ Руске избеглице појединачно и у групама су

* Овај рад настао је у оквиру научноистраживачког пројекта *Човек и друштво у време кризе* који финансира Филозофски факултет у Београду.

¹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану: (1920–1940)*, (Београд: Чигоја штампа, 2006), 11–29.

долазиле у Београд од децембра 1918, појединци су стигли чак и раније у саставу и у позадини српске војске која је ослободила Београд, док је појединих групица Руса било на подручју будуће Краљевине СХС и пре тога у аустријским логорима заробљеника. Формално последња руска организација која је била званично укинута у Југославији 1947. био је југословенски „Земгор”, који је у пракси престао са радом услед немачке окупације, али је формално сачувао свој статус и после рата.² Руски старачки домови су преживели до почетка 50-их година, али су тада и они били распуштени, а њихови становници преведени у мешане установе.³ На тај начин после Другог светског рата руска емиграција је престала да постоји као целина, претапајући се у непризнату националну мањину. Број Руса у земљи је опао након Другог светског рата услед ратних губитака и одлива антикомунистички расположеног дела емиграната почетком јесени 1944. године. У регистрацији 1937. године 27.150 Руса задржало је емигрантски статус,⁴ док је у попису Руса 1940. (који се водио без обзира на држављанство и поданство) у Југославији било фиксирано 31.500 људи.⁵ На општејугословенском нивоу ово је била незначајна статистички бројка. Чак и на нивоу Војводине и Београда (где се концентрисала већина руских емиграната) демографска видљивост је једва прелазила доњи праг статистике. Међутим, ако се ради о упоређивању са другим мањинама Руси су бар на нивоу Београда почетком четврте деценије XX века ипак били видљиви. У јуну 1941. Специјална полиција спровела је пописе странаца и обавестила административно одељење Управе града Београда да у граду станује 9.523 Јевреја (са децом), 3.044 Рома (одраслих и деце),⁶ и 7.020 Руса (старијих од 16 година).⁷ Најмањи процењени број руске деце у Београду у том периоду даје податак о томе да се у Београду 1941/1942. школовало 386 ученика у српско-руској гимназији и 308 ученика у руској основној школи (с тим да је део деце наравно ишао у друге школске установе).⁸

Демографску слику руске мањине у Београду, Србији и Југославији у другој половини 1948. је могуће представити на основу пописа. Одређене податке пружа статистички билтен из 1950, у коме су објављени резултати пописа становништва од 15. марта 1948. године. ФНРЈ: 20.065 (10.984 мушкараца и 9.081

² Историјски архив Београда (ИАБ), ф.Конфискација, д. 2415.

³ Живанович Милана, *Бережно храня следы: русские эмигранты в Великой Кикинде и монахины монастыря Хопово*, (Москва: ВСФ-Урал, 2016), 110–130.

⁴ Мирослав Јовановић, *Досељевање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, (Београд: Стубови културе, 1996), 156, 163–186.

⁵ „Русские“, *Новый путь*, № 8, 1942, 3.

⁶ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1–IV, 10. јула 1941.

⁷ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1–III, 26. јуна 1941.

⁸ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Управление делами русской эмиграции в Сербии, ф. Р-6792, оп. 2, д. 68, л. 17.

жена), из тога у Србији: 13.326, из тога у Војводини: 4.984.⁹ У публикацији 1954. су навели број Руса на основу истог пописа 1948. нешто већим – 20.069.¹⁰

Резултати пописа 1953. објављени 1959. године процењивали су број Руса у Југославији 12.426 (6.792 мушкараца и 5.634 жена), из тога у Србији на 7.289, из тога у Војводини 2.699.¹¹ Према овој статистици број Руса у Југославији је опао за 38%, у Србији за 45%, у Војводини за 46%, ако се упореди са резултатима пописа из 1948. године.¹² Ова већа заступљеност у бројевима становништва Србије (а у њој пре свега Београда) и Војводине била је резултат усмерености протеривања на млађе и друштвено активније припаднике руске заједнице, који су се концентрисали у Београду и Новом Саду. С друге стране део Руса који није хтео да напушта своју другу отаџбину (а за млађе генерације, рођене већ на Балкану то је већ била прва отаџбина) бирао је стратегију повлачења у мања места, где је притисак политичких органа био мањи (услед дефицитарности стручног кадра у обзир је долазило и запошљавање „сумњивих лица”).

Сукоб између Стаљина и Тита, који је кулминирао 1948. резолуцијом Информбироа, имао је више димензија. Осим политичког разлаза две земље и бројних других последица, радило се о промени пропагандних трендова. У Совјетском Савезу он се изражавао кроз жигосање „фашистичке клике Тита” и оптуживање вођства КПЈ за „издајнике социјалистичког лагера” у жеку „хладноратовског сукоба СССР–САД”, с тим да оне нису биле праћене непосредним антисрпским изјавама (или изјавама упереним против других народа Југославије). Најилустративнији индикатор ових оптужби био је чувени антииталистички роман О. Маљцева *Југословенска трагедија*, који уз све богатство оптужби против југословенског руководства (измишљена сарадња са британском и америчком обавештајном службом, наводно шуровање са Гестапоом и чак невероватни тајни споразум са Ватиканом) ипак није имао ниједан етнички испад и са симпатијом је описивао Србе и друге југословенске народе.¹³ Југословенско руководство налазило се у много тежој ситуацији и стога је пропаганда носила не само антистаљинистички и антисовјетски, већ и несумњиво изразито антируски карактер.¹⁴

⁹ *Статистички билтен: становништво*, (Београд: Савезни статистички уред, 1950), 3, 16, 17, 22.

¹⁰ *Статистички годишњак ФНРЈ 1954*, Београд: Савезни завод за статистику и евиденцију, 1954, 60.

¹¹ *Попис становништва 1953. Књига 1, Витална и етничка обележја: коначни резултати за ФНРЈ и народне републике*, (Београд: Савезни завод за статистику, 1959), 51, 55.

¹² Несиба Палибрк-Сукић, *Руске избеглице у Панчеву. 1919–1941*, (Београд, 2020), 220.

¹³ Орест Маљцев, *Југославска трагедија*, (Москва: Воениздат, 1951).

¹⁴ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу антиш-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев, (Београд: Укронија, 2018).

Индикативни су били ударни чланци у гласилу ЈНА *Народна армија* објављивани у периоду 1951–1953, који уједно дају и изузетно користан прилог за студије узајамне перцепције. У поменутом раздобљу одвијала се кампања креирања максимално негативне слике Руса код југословенских народа. У *Народној армији* објављени су радови који су потенцирали типичне за Русе негативне црте: „антисемитизам”,¹⁵ „бруталност”, „халапљивост”, „алкохолизам”.¹⁶ У историјској ретроспективи критички је приказивана и улога Русије у прошлости балканских народа – опсада Дубровника 1807. приказана је као пљачкашка експедиција „разуларених и пијаних војника” (у којој су учествовали руски морнари царског адмирала Д. Сењавина и Петар I Петровић Његош и српски становници Боке),¹⁷ Руско-турски рат 1877–1878. као освајачки напад („ослобођење” Бугарске),¹⁸ делатност руских добровољаца у Првом српско-турском рату 1876. као насилна и авантуристичка провокација алкохоличара и занесењака,¹⁹ познати руски војсковођа А. Суворов као кољач и освајач.²⁰ У жељи да се изврши психолошка припрема за прилажење новим партнерима²¹ и објасни историјска неизбежност разлаза са Москвом, аутори су објавили чак и белешке С. Херберштајна, аустријског дипломате словеначког порекла који је саставио приказ живота варварских „московита”.²²

Ову наглу промену веома пластично је у својим сећањима описао професор Андреј Митровић:

...могло је бити лето 1947. и на неком од пионирских кружока једно се ђаче истакло рекавши да су Руси притекли Србима с војском у помоћ 1809–1811. године. Похвале су били издашне. Могао је бити јун 1948. када је исти основац пожурио да се истакне истим податком. Али, омладински руководилац се само згледао с неколико старијих међу присутнима. После више година то се негдашњем ђаку само казало.²³

¹⁵ Н. „Царски и стаљински антисемитизам“, *Народна армија*, 6. фебруара 1953; Габелић, „Махнитање у брлогу“, *Народна армија*, 22. јануара 1953; *Народна армија*, 26. фебруара 1953.

¹⁶ Ристић, „Оружане снаге сателита – привесци Совјетске армије“, *Народна армија*, 8. августа 1951; Грујић, „Злочини усвојени као ратно искуство“, *Народна армија*, 18. септембра 1952.

¹⁷ Н., „Руска флота у Дубровнику 1806. године“, *Народна армија*, 29. октобра 1951.

¹⁸ Никић, „Два 'ослобођења' Бугарске“, *Народна армија*, 6. септембра 1951.

¹⁹ Ристић, „Благодети' једног покровитељства. О руској 'помоћи' Србији у српско-турском рату 1876. године“ *Народна армија*, 10. децембра 1951; Н., „700 руских официра у Србији 1876.“. *Народна армија*, 12. марта 1952.

²⁰ Јанковић, „Московски хвалоспеви Суворову“, *Народна армија*, 1. јануара 1952.

²¹ Н., „Пријатељска и корисна упознавања“, *Народна армија*, 23. априла 1953.

²² Н. „Московски записи од пре 400 година“, *Народна армија*, 28. фебруара 1951.

²³ Андреј Митровић, *Противљање Клио. Огледи о теоријском у историографији*, (Београд: НИУ Војска, 1996), 97.

Нестајање руске емиграције дешавало се у атмосфери страха и прећуткивања:

...далеко највећи део тих особитих суграђана – дакако и наставника – спаковао се и отишао некако изненада, биће почетком 50-их година. Говорило се: 'Иселили су се', упола гласа: 'Исељени су', шапатам: 'Протерани су'...²⁴

„Чишћење” Југославије од руске емиграције у току 1948–1953. одвијало се по једном разрађеном поступку који је текао кроз одређене мере: регистрација и пописивање – централизовано отпуштање сумњивих (де факто друштвено активних) лица – протеривање – хапшење. Осим хапшења због измишљених разлога (подршка ИБ-а није била једина оптужба по којој су били са политичком мотивацијом хапшени неистомишљеници у том периоду, радило се и о оптужбама за саботажу, шпијунажу и наводно кршење радне дисциплине и фиктивне проневере) део емиграната је био хапшен због кашњења у напуштању земље са кршењем рокова протеривања. Протеривање се допуњавало скоро обавезном пљачком малобројне покретне имовине и уштеђевине емиграната који су након три деценије напуштали Југославију у истом стању као и кад су дошли у њу. Најболнији је био губитак не кофера и пара, већ личних фотографија, писама и дневничких белешки, које су морали оставити осталим у земљи пријатељима са надом да ће једног дана доћи до њих.²⁵

Почетак „мера” против Руса у Југославији без обзира на држављанство је био започет у ФНРЈ још пре резолуције 1948. године. Припрема за поступак се огледала у регистрацији и пописивању. У фонду БИА у ДАС налазимо део преписке републичке УДБ-е посвећене овом питању у Југославији. Немамо података о томе која акта савезног нивоа су покренула ову акцију, али видимо њену рефлексију на републичком нивоу. Већ почетком 1948. актом бр. 219 УДБ НР Србије од 26. јануара 1948. тражени су подаци о белогардејцима на територији среза без обзира на држављанство.²⁶ У пропратном писму од 30. јануара 1948. УДБ-а НР Србије је тражила од подређених испостава да се прикупе „подаци о белогардејцима”. Ова наредба је имала детаљно образложење:

Познато је да су белогардејци настањени у свим местима у Југославији и да су запослени у свим надлештвима. Досадашњим радом нисмо их могли контролисати као целину, будући да су запослени по установама, а није им се до сада поклањала довољна пажња као непријатељима а и који је то елеменат по свом идеолошком схватању непријатељски настројен и спреман да се повеже са

²⁴ Исто, 93.

²⁵ Евгений Спекторский, *Воспоминания* / вступ. ст. С.И. Михальченко, Рязань: Чеховский Печатный Двор, 2020.

²⁶ Државни архив Србије (ДАС), ф. БИА, III-42, фасц. IV.

непријатељима као и агентурама у борби против напредних снага. Досадашња обрада уколико је и била је више линијска и није се могла стећи права слика о њиховом раду. Због њиховог непријатељског рада потребно је средити по доле наведеном реду интелектуалце (податке за њих) а нарочито пажњу поклонити лицима која око себе окупљају групе као и које су се непријатељски држала за време рата. За остале белогардејце треба послати кратке генералије са ознаком где је запослен, у каквој функцији и кратку политичку оцену (англофили, антикомунисти и т.д.)

За истакнуте личности (лекаре, свештенике, професоре, инжењере) подаци су требали бити најдетаљнији. Највећу пажњу аутори наређења су тражили према личностима „око којих се окупљају белогардејци”, „разлозима окупљања и списак лица која се окупљају”. У сваком опуномоћству морао је да се спреми материјал, који би требао да има податке за сваког Руса у срезу под контролом појединог представника УДБ-е. Након тога руководству прослеђивани су збирни елаборати о Русима и подаци о истакнутим личностима.²⁷

Већ од пролећа 1948. Руси су почели да се посебно третирају у зависности од свог статуса (што је одскакало од претходне ситуације затечене још из периода Краљевине када су третирани од полицијских органа као и грађани Југославије). Још у току 1947. сви држављани СССР-а и емигранти без држављанства добили су препоруку да поднесу совјетском посланству молбе да потраже дозволе за даљи боравак у Југославији, што нису сви урадили наслућујући у томе неку подвалу. Од 1948. сви совјетски грађани и Руси без држављанства морали су да регулишу питање свог кретања из места боравка за одлазак у друга места, с тим што се сваки појединац пријављивао локалном одељењу унутрашњих послова који им је издавао дозволе за кретање из места боравка у дотично место где путују, а о томе извештава и Опуномоћство УДБ као и надлежне органе у месту где лице путује. На тај начин „однос совјетских држављана према њиховој амбасади постао је само службен, и то претходно су свој одлазак у амбасаду пријављивали југословенским властима од којих су морали да добијају сваки пут дозволу за одлазак и повратак”.²⁸ Крајем 1948. били су урађени посебни спискови оперативно интересантних Руса по републикама. Републички списак у НР Србији где је било највише Руса представљале су две густо куцане књиге од укупно 650 страна и бројао је 4.269 људи (скоро половину свих настањених у републици одраслих Руса) са адресом, запослењем и кратким подацима о сваком на списку).²⁹ Почетком 1949. поновно су тражени подаци о Русима. Актом бр. 50а УДБ НР Србије од 12. априла 1949. тражени су подаци за Русе са

²⁷ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.58.

²⁸ ДАС, ф. БИА, V-59, фасц. I, л.10.

²⁹ ДАС, ф. БИА, III-45, Списак Руса-беломигранта.

терена среза. Депешом бр. 94-а УДБ-е НР Србије од 30. августа 1949. тражени су подаци о стрељаним и одбеглим белогардејцима, што је требало за рад са њиховим рођацима.³⁰ Средином 1949. локални органи УДБ-е су добили нови задатак писања елабората о руској емиграцији на свом терену, овај пут са исцрпним историјатом од тренутка доласка у земљу.³¹

Пошто је протеривање могло да изазове јавну пажњу, непожељну реакцију појединаца или потенцијално нову ноту СССР-а, југословенске власти су тежиле да натерају Русе да добровољно напусте земљу. Стицање држављанства ФНРЈ у периоду пре 1949. такође није могло да буде довољна гаранција мира и сигурности. Југословенске власти су могле да се предомисле у случајевима оних Руса који су стекли држављанство ФНРЈ пре тога и чије избацивање би изгледало правно компликовано. У ту сврху у току 1949–1950. у већим градовима формиран су спискови Руса, држављана ФНРЈ. Отпуштени би могли да потраже запослење у другим, забаченијим деловима државе, или да напусте земљу. Сачувано је више спискова Руса и Рускиња, држављана ФНРЈ, намењених за отпуштање под измишљеним разлозима са навођењем истих. У списку би се наводило име, презиме и година рођења појединца без образложења кривице или веома ретко са кратким образложењем сумњив. У једном од типичних таквих спискова у Новом Саду је наведено 39 лица, припадника средње класе са занимањима наставник, професор, планер, правни референт, телеграфиста, грађевински техничар, службеник, књижни референт, чиновник, благајник, инжењер, железничар, агроном, књиговођа. То су 10 жена и 29 мушкараца, чија је биографија у државној служби била запечаћена са формулацијом „пронаћи му било какве грешке и отпустити из службе”, „отпустити из службе с тим, што ће персонални референт пронаћи неке грешке у раду”, „отпустити из службе путем Повереништва за просвету”.³²

Осим отпуштања, атмосферу застрашивања према Русима морали су да појачају и поједина хапшења која су почела од лета 1948. Та хапшења у почетку су спровођена тајно, са забраном да се родбини или околини саопштавају разлози за хапшење.³³ Поступак према Русима-бившим емигрантима са југословенским и совјетским држављанством од 1949. брзо се радикализовао. Однос према бившим руским емигрантима са југословенским пасошем био је нарочито оштар, отворено груб и личио је на однос према другим југословенским грађанима из „сумњивих” група. Пребијани су, малтретирани и хапшени појединци са циљем застрашивања масе. „Свако ко је био Рус сматран је непријатељем државе... По-

³⁰ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV.

³¹ ДАС, ф. БИА, I-29, фасц. I, л. 1.

³² ДАС, ф. БИА, I-254, фасц. II, л. 29–30.

³³ Михаил Соколов, „Репортаж с Голого острова. Узник титовских концлагерей Владимир Поплавский“, *Радио Свобода*, 6. 1. 2005. URL: <https://www.svoboda.org/a/126991.html>. (07. 03. 2022).

сле овога почела су систематска малтретирања и застрашивања. Мама и тата су од тада дуже времена живели у непрестаном страху и напетости. Тати су често од стране УДБ-е заказивани састанци на разним местима и у различита времена. Најчешће ноћу у глуво доба на гробљу. Он је увек са стрепњом одлазио на те састанке незнајући да ли ће се са њих уопште вратити кући. Мама је стрепела у ишчекивању његовог повратка...”, али и сама је била малтретирана и понижавана од фронташа.³⁴ Трауме из 1948–1953. доживотно су пратиле чланове породица који су преживели ову тортуру све до почетка XXI века. Јован Чарторижски (рођ. 1950) „причао је о томе како је у њиховој породици било забрањено да се говори о трагедији која је задесила породицу Чарторижски. Разлог је то што су им такви разговори будили болна сећања на голготу њихове породице и зато што су вечито били под присмотром и контролом милиције и УДБ-е, нарочито у време Инфромбирова, када су их готово свакодневно посећивали, испитивали и малтретирани. Та тортура и страх учинили су своје, па је породица одлучила да о томе не прича.”³⁵

У децембру 1949. у Сарајеву је одржан и процес над припадницима руске емиграције. Он је организован ван Београда (где је био реални центар те организације), како би избегли ометање. Ученици школе права Г. Г. Јагоде и Н. И. Жевова, који су полирали свој занат у универзитетима Л. П. Берије, организовали су представу у стилу у којем су се обично организовала и друга „отворена суђења” против неистомишљеника у СССР-у и другим земљама Источне Европе. Убедљива комбинација истина и неистина, уз психолошки притисак пажљиво одабране структуре осуђених лица, удаљавала је ове процесе од правде, закона и правосуђа. Мешајући неистомишљенике са људима који су стварно вршили шпијунажу у корист страних држава, припадници ове правосудне школе на дуже стазе чинили су неуверљивим оптужбе против свих лица која су успели да осуде. Материјали са Сарајевског процеса, који је трајао 1–9. децембра 1949, били су објављивани у дневним новинама и то под насловом „Суђења шпијунско-диверзантској групи Алексеја Крижка” (радило се о бившем београдском свештенику који је касније водио руску црквену парохију у Сарајеву). Ни ова накардна пародија на правосуђе није успела да докаже везе оца Алексеја (Крижка) са Гестапоом, али он је на крају осуђен на 11 и по година само због „пропаганде против ФНРЈ и достављања лажних извештаја совјетској обавештајној служби чиме је служио информбировској пропаганди”. Учесник овог процеса, вишедеценијски наставник веронауке у београдској Првој руско-српској гимназији (1927–1944) и један од свештеника Цркве Св. Тројице на Ташмајдану, протојереј Владислав Некљудов преминуо

³⁴ Василиј Афанасјев, *Мој отац руски емигрант*, (Београд: Графник, 2007), 557, 558, 575.

³⁵ Петар Терзић, *Руски емигранти у Сенти*, (Сента: Завичајна фондација Стеван Сремац), 2016, 42.

је у затвору за време испитивања. Власти су званично објавиле да је извршио самоубиство.³⁶ Веома индикативан био је и однос јавности према овом суђењу. У приватном разговору с првим секретаром посланства СССР-а у ФНРЈ А. М. Зубовим, патријарх Српске православне цркве Гаврило

својом иницијативом прешао је на сарајевски антисовјетски процес и назвао га је богохуљењем. У новинама је писано да се свештеник Некљудов обесио. У ово не можемо не само да верујемо, већ је грех о томе и мислити. Некљудов је био врло чврст и поштен човек. Крижко је био такође добар човек. Он је волео народ, и народ га је такође волео. Зато су га и осудили на дуге године.³⁷

Сличан став имало је и подворје Руске православне цркве (РПЦ) у Београду: „првог дана објављено је да је поп Некљудов извршио самоубиство у самици. Било је јасно да несаломив отац Владислав није пристао да призна лажне оптужбе и убијен је у титовој тамници.”³⁸ У документима совјетског Совјета по питањима религија Совјета министра СССР-а сачувани су трагични извештаји о овом догађају. Према извештају свештеника Иоана Сокаља митрополиту Крутичком Николају (Јарушевићу) В. Некљудов био је хапшен због жеље да се обрати совјетској амбасади са молбом да подржи недужно ухапшене руске емигранте у Сарајеву, што је радио на молбу свог пријатеља свештеника Алексеја Крижка. Ова намера је била квалификована као шпијунски рад и „зато се њих двојица налазе у великој опасности.” Најзад 9. децембра И. Сокаљ је саопштио:

У ноћи са 29. на 30. новембар погинуо је о. Владислав. То се догодило уочи његовог суђења у Сарајеву, где је послат из београдског затвора ... преминуо је искључиво због свог поштења и лаковерности. Јасно је да таквом нису дозволили да иде на суђење. Био је храбар, храбар и неустрашив; несребично волео Отаџбину и остао јој одан до краја. Његова савест је била чиста, па се није плашио смрти.

Други свештеник РПЦ у Југославији Владимир Рођанко је саопштио у извештају патријарху Алексију I о погибији руског свештеника следеће:

Знам околности последњих минута протојереја о. Владислава Некљудова. Био је стављен у такав положај да је самим његовим појављивањем на суђењу требало да баца сенку на Руску мајку цркву и да изазове непријатељство

³⁶ „Суђења шпијунско-диверзантској групи Алексеја Крижка“, *Политика*, 10. децембра 1949.

³⁷ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 2002, 237.

³⁸ Андрей Тарасьев, „Русские церковные хоры и регенты в Белграде“, *Новый Журнал* 2010, 259.

између ње и Српске цркве. Одлучио је да „да свој живот за своје пријатеље” и то је учинио без оклевања. Самоубиством су назвали оно што црква крунише мученичким венцем, јер то није био чин очајања или неверја, већ, напротив, свесна жртва за цркву, веру и истину. Последњих тренутака оца Владислава нико од његових затворских другова уопште није видео лично.³⁹

Осуђивање људи без кривице било је намерно и утилитарно јер је уливало страх, што је и била права намера политичких репресија.⁴⁰ УДБ-а је сумњала да може да дође до поновног активирања чланова руске антифашистичке организације из периода Другог светског рата – Савеза совјетских патриота (ССП). Дошло је до хапшења, пребијања, затварања и депортације појединих припадника организације.⁴¹ Истрага је сматрала да су вође биле П. Крат, В. Лебедев, С. Марков, Кутузов и Израилов, а њима су помагали Свечников, Заболоцки, Б. Марков, Жилов, Лобачов, Жеребков, Апухтин, Петрова.⁴² Део бивших припадника ССП-а (попут већ поменутог Вс. Тумима) активно је сарађивао са УДБ-ом у борби за егзистенцију и деловао је као провокатор. Као „совјетски шпијуни” били су осуђени млади школовани антифашисти: лекар В. Лебедев, архитекта П. Крат, инжењер Б. Заболоцки, филолог И. Голенишћев-Кутузов и неки други чланови ССП-а. Истрага не само што није нашла опипљивих доказа кривице, већ се није ни потрудила да је фалсификује (оптуживани су за пропаганду и наводне везе са совјетском обавештајном службом без икаквог описа деликта)⁴³.

Подељено совјетско држављанство није давало посебна права на повратак у завичај совјетским држављанима и пре 1949. године. Представници совјетске амбасаде у Београду одбијали су да дају улазне визе новопеченим совјетским грађанима „изговарајући се и пре резолуције ИБ, да је то тежи случај ... говорили су да старији људи не могу да добију животно обезбеђење у СССР-у и снабдевање, а млађима је говорено да су учили школу у ФНРЈ, и да не би могли да користе своју школу и стручност у СССР-у.”⁴⁴ У пролеће 1949. само за мањи део совјетских грађана (углавном за тзв. расељена лица) био је организован транспорт совјетских грађана из земље. Посебан драматизам њему је

³⁹ Виктор Косик, *Русская Церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*. Москва: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2000, 163–164

⁴⁰ Виктор Косик, *Русская Церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*. Москва: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2000, 166.

⁴¹ *Ноты советского правительства югославскому правительству. 11, 18, 29 августа, 28 сентября*, Москва: Политиздат, 1949; Ђорђе Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, Београд: Просвета, 1997, л. 196–206; Јелизавета Гиљотен, *Две моје домовине. Успомене Јелизавете Жерардовне Гиљотен*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1991, с. 244–255.

⁴² ДАС, ф. БИА, III-98, фасц. III, Савченко Игор, л. 7.

⁴³ ДАС, ф. БИА, III-98, фасц. III, ССП.

⁴⁴ ДАС, ф. БИА, V-61, фасц. I, л. 84–85.

додавало трајно кидање породица.⁴⁵ Почетком маја 1949. у Београду, а касније и у другим градовима у земљи, државним службеницима је било забрањено да посећују стране изложбе, предавања, библиотеке; наређено им је и да не одржавају приватне састанке са странцима, да прекину пословно дописивање са иностранством, а да приватно дописивање воде само уз дозволу руководства, док је у случају потребе за контактима са запосленим странцима требало комуницирати са дипломатским представништвом своје земље и то само уз дозволу руководства.⁴⁶ У исто време југословенске власти су почеле да ограничавају рад совјетских органа који су се бавили поступцима регистрације бивших грађана СССР-а и руске империје који су желели да обнове совјетско држављанство.⁴⁷ У тим околностима конзулат је обећавао помоћ, коју у насталим околностима није могао да пружи.⁴⁸ Дошло је и до размене дипломатских нота између СС-СР-а (25. јула, 18. августа 1949) и Југославије (30. јула 1949). Југословенска страна углавном је инсистирала на колаборационизму руске емиграције у Другом светском рату (што је било тачно), а совјетска страна је тврдила да су доследни колаборационисти отишли са Немцима, а да је у земљи остало више прокомунистичких и неутралних људи, у чијим је редовима било и илегалаца и симпатизера НОП-а и СССР-а (што је такође било тачно). Иначе, СССР је оштро критиковао Југославију због бруталне тортуре ухапшених Руса, али више је користио прилику да још једном осуди југословенско вођство него што је био забринут за судбину сународника (совјетских и југословенских грађана у Југославији).⁴⁹ Према белешци од 10. јануара 1950. унетој у службени дневник секретара посланства СССР-а у ФНРЈ А. А. Ханова, од друге половине децембра 1949. године, југословенске власти почеле су да користе протеривање совјетских грађана из Југославије као масовну меру:

...За иселјавање се обично давало од 5 до 10 дана, а понекад време није било ни прецизно одређено. У том раздобљу нико од њих није могао да добије било какву улазну визу, што је имало за последицу хапшење и принудно протеривање без ствари. С обзиром на то да је било много таквих случајева, совјетски грађани који су од југословенских власти добијали налог за иселјење одмах су се обраћали амбасади с молбом за помоћ, односно захтевом да им се

⁴⁵ ДАС, ф. БИА, V-59, фасц. I, л. 75–77.

⁴⁶ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 2002, 102–103.

⁴⁷ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т. 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск: Инслав РАН, РЦХИДНИ, ГАРФ, 1998, 125–126.

⁴⁸ *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. Документы. Т. II (1949–1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва: РОССПЭН, 118.

⁴⁹ *Ноты советского правительства Югославскому правительству (11, 18, 29 августа, 28 сентября 1949)*, Москва: Политиздат, 1949, 15–26.

издају визе за улазак у СССР или да им се бар пружи помоћ у добијању виза за улазак у земље народне демократије. Одбијање амбасаде да пружи било какву помоћ тим лицима, чак и упркос репресији југословенске стране, остављало је на њих крајње депресиван утисак. Совјетски грађани, инсистирајући на својим захтевима, често су се позивали на неприродност такве ситуације у којој држава одбија да пружи најелементарније облике помоћи својим грађанима. Положај ових совјетских грађана често је био заиста понижавајући. Разговори с њима су били тешки, јер у огромној већини случајева Конзулат није био у могућности да пружи било какву помоћ. Ситуација је била посебно тешка за особе с малом децом или за лица са инвалидитетом. Треба напоменути да је већина иселених отпуштена с посла много раније, одузете су им „тачкице”, а станови су конфисковани и предати другим власницима. И све се то дешавало у зиму...⁵⁰

Очито је да се совјетска држава која је делила пасоше Русима ван зоне свог реалног утицаја понашала према својим држављанима маћехински и није могла да им помогне. Од новембра 1949. совјетски држављани више нису ишли у совјетску амбасаду јер су се бојали хапшења или других казних мера, а у помоћ дипломатског особља више нису имали наде.⁵¹ У овим околностима морали су да се одрекну совјетског држављанства или да очекују насилно протеривање, попут оног што је описао Јуриј Лобачов успешни стрип цртач, кога су у Србији познавали под називом Ђока-Стрип.⁵²

Поступак протеривања био је формализован у упутству за прављење типског Предлога за протеривање. У Предлогу за протеривање осим генералија, података о ужој породици, животу у Југославији до 1941, обрађивали су се и подаци о ступању у југословенско држављанство до 1941. и о евентуалном тражењу држављанства ФНРЈ после 1945. године. Дакле, радило се о протеривању не само држављана СССР, већ и бивших држављана Краљевине Југославије и оних руских емиграната који су имали само поданство царске Русије. Непосредно образложење предлога за протеривање морало је да се допуни са неколико података: став према резолуцији, однос према представништвима СССР-а и према свим могућим совјетским установама од ослобођења. Непосредни предлог могао је да се образложи не само документованим материјалом и записницима већ и изјавама сведока, повереника и томе слично. Уз предлог се достављала и препорука за рок у ком је требало да се деси протеривање, земља у коју би требало да отпутује протерано лице, други чланови породице који су требали да буду протерани заједно са њим уз комплетне податке за одрасле

⁵⁰ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск: Инслав РАН, РЦХИДНИ, ГАРФ, 1998, 285–286.

⁵¹ ДАС, ф. БИА, V-61, фасц. I, л. 84.

⁵² Лобачев Ђ., *Кад се Волга уливала у Саву*, (Београд: Просвета, 1997), 194–205.

и имена, занимање и старост за малолетне особе.⁵³ У случају ако се радило о држављанима СССР-а радило се само о лапидарним списковима са кратким пописом имена уз лапидарне биографске податке и називом „Руси-емигранти које треба протерати преко границе”.⁵⁴ Број протераних држављана СССР-а и протераних из Југославије непожељних Руса апатрида није био једнак. Док су први били скоро потпуно протерани (осим неколико изузетака који су углавном укључивали и оне који су успели да се одрекну држављанства СССР и да добију држављанство ФНРЈ) лица без држављанства нису била потпуно протерана већ су делом добили држављанство ФНРЈ.

Разлози за протеривање могли су да буду различити. Назиремо их у бројним карактеристикама протераних Руса: „систематски и тенденциозно је разне непријатељске вести са страних радио станица, пропагирајући против уређења у нашој земљи” (варијанта „прносио разне тенденциозне вести међу радницима и русима са информбировских радио станица у циљу стварања панике и страха од СССР-а”, „повремено иступао у ужем кругу својих пријатеља противу наше земље, а у складу са антијугословенском кампањом СССР-а”), „на раду је говорио да се не може издржати јер нема с ким да ради” (варијанте „према раду непријатељски се односио није се залагао а кочио рад као рударски надзорник”, „намерно давао погрешне инструкције за рад као стручњак, због чега нам је био сумњив”, „на раду се није залагао и често саботирао прикривено”, „вршио је погрешне маневре укопчавања и стварао кратке спојеве”, „на раду се није залагао, саботирао је и кочио рад на сваком месту, прикривајући то разним објективним факторима”), „имао је стални контакт са совјетском амбасадом” (варијанта „одлазио је код Лидије Стригун... сумњивој по совјетској обавештајној служби”), „држао се дрзко према нашим органима власти” (варијанта „поцењивао је наше руководство”) итд. За сумњу „по обавештајној линији” били су довољни чак и појединачни сусрети са совјетским дипломатама или официрима. На пример, кубански козак Иван Гаврилович Ивањук из Красондара (рођ. 1901), који је по завршетку Филозофског факултета у Београду радио као наставник гимназије у Књажевцу био је избачен с посла након 15 година рада јер су се код њега за време ослобођења на неколико дана сместило неколико совјетских официра „где су заједно јели и пили и признали да су официри НКВД-а... Осим тога је после објављивања резолуције ИБ-а као руководиоца просветне групе при гимназији приредио Руско вече и приликом декорације није ставио слику маршала Тита. Због свега напред наведеног исти је ухапшен априла месеца 1949. године и био у истражном затвору до априла 1950. године, када је протеран из наше земље заједно са женом Евгенијом, мајком Маријом и сином Никитом”. Најбоља пре-

⁵³ ДАС, ф. БИА, I-29, фасц. I, л.1.

⁵⁴ ДАС, ф. БИА, I-72, фасц. I, л.32.

порука за протеривање било је јавно истицање јавно негиране чињенице „да данашња наша власт малтретира Русе и томе слично”.⁵⁵

Протеривање у току 1949. углавном се тичало лица која нису хтела да приме држављанство ФНРЈ (односно нису хтела да се одрекну совјетског држављанства). У току 1950. протеривање се углавном тичало оних који су изразили жељу да добију југословенско држављанство, али нису испуњавали услове за пријем. Дефинитивно поступак протеривања био је формализован дописом УДБ-е под знаком „Поверљиво” бр.3885 од 30. новембра 1950. „Упутство о протеривању Руса-беломигранта држављана СССР-а”, на основу кога су у земљи смели да остану само држављани ФНРЈ и они који су поднели молбе (из редова расељених лица или држављана СССР-а). Опуномоћеници УДБ-е су требали да самостално процене коме дати држављанство ФНРЈ, а кога одбити у том тражењу и да дају о томе своје мишљење. Непосредно саме молбе за пријем држављанства су слате на МУП Београд преко локалних повереништава ГНО-а⁵⁶.

Са активизацијом протеривања била је повећана и детаљна контрола руководства УДБ-е над локалним опуномоћствима по питању локалних Руса. Од јануара 1950. од појединих представништава где су биле присутне велике руске заједнице (углавном у Војводини и Београду) били су тражени недељни извештаји „у вези рада са белогардејцима, логорашима и војним формацијама”. На тај начин је питање руских емиграната било стављено у контекст проблема са ИБ симпатизерима (мислило се на ратне заробљенике који су били у совјетском заробљеништву или припаднике војних формација који су се школовали или формирали у оквиру ратних напора СССР-а). Обрада питања емиграната је подразумевала динамику протеривања непожељних, поделе држављанства ФНРЈ, одрицања од држављанства СССР.⁵⁷ Потреба ових недељних извештаја у заповести УДБ ФНРЈ од 22. фебруара 1950. била је образложена тиме да се „решавање питања белоемиграната се према до сада предузетим мерама од наше стране приводи крају, па се може очекивати да ће Влада СССР-а у вези са тим предузети неке мере. Због тога је потребно да се обезбеди тачна евиденција стања и мера према белоемигрантима, како је наше Министарство унутрашњих послова имало свакодневни преглед о томе”. Спискови за протеривање су морали бити готови до 1. марта 1950. године.⁵⁸ Неуредност документације даје тек делимичне могућности процене тог феномена. На пример, према подацима Регистра протераних са подручја

⁵⁵ ДАС, ф. БИА, I-72, фасц. II, л. 59–93.

⁵⁶ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. III, л. 237.

⁵⁷ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л. 73.

⁵⁸ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л. 87–88.

Београда 1948–1951. били су протерани припадници 2.322 породица (укупно око 3,5 хиљаде појединаца).⁵⁹

Поменути поступак за пријем у држављанство ФНРЈ био је специфичан. Помоћник министра унутрашњих послова генерал-лајтнант Вељко Мићуновић упутио је крајем јануара 1950. упутство у вези пријема у држављанство ФНРЈ држављана СССР-а, које су републичке службе проследили свим Обласним повереништвима. Након тога све претходне молбе биле су враћене ради допуне и поступања по том упутству.⁶⁰ Основом за доношење одлуке служио је једноставни алгоритам. Ако се лице налазило у мешовитом браку са држављанином ФНРЈ и ако је било предуслова за даљу лојалност решење је морало да буде позитивно. За лице о којем није било компромитујућих података решење је такође требало да се преузме повољно и хитно. За лица за која је било података о сарадњи са окупатором предмети су требали бити достављени републичком Министарству са детаљним додатним и провереним подацима, па би тек на основу тога такав поступак морао бити решен. Лица сумњива због свог држања по питању односа према СССР-у и намењена за отказ боравка нису могла да дођу у обзир за додељивање држављанства ФНРЈ и поступак према њима је морао да буде спроведен до краја (насилно протеривање) без враћања пасоша и изјаве о одрицању држављанства.⁶¹

Без обзира на све ове мере у земљи се задржавало неколико категорија Руса. Резултати таласа масовног протеривања били су процењивани у пописним акцијама у току 1952. и 1953. депешом бр. 48а УДБ-е НР Србије од 23. фебруара 1952. тражени су комплетни подаци за „странце стручњаке” које живе или раде на терену овог среза. Депешом бр. 136а УДБ-е НР Србије од 23. маја 1952. тражили су се комплетни подаци за расељена лица („репатрице”) на терену локалних срезова. Актом од 9 јануара 1953. са ознаком „строга поверљиво” бр. 2 УДБ-е Војводине тражени су подаци за белоемигранте и расељена лица на терену локалних срезова. Најзад, актом бр. 1845–52 УДБ-е НР Србије од 20. јануара 1953. тражени су „спискови Руса белоемиграната и Руса који су дошли од 1945. у ФНРЈ.”⁶²

Већина бивших емиграната настављала је оним правцем којим се кретала пре три деценије и одлазила даље на Запад. Мањи број Руса одлучивао се за пут на Исток. У Бугарској или Румунији провели су неколико година, до 1954, у ишчекивању своје даље судбине. Тада су само појединци добили право на повратак у СССР (без ограничења кретања), док је већина имала право повратка

⁵⁹ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, „Књига протераних“; ДАС, ф. БИА, III-44, „Регистар протераних.”

⁶⁰ ДАС, ф. БИА, I-02, фасц. I, л.24; ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.85.

⁶¹ ДАС, ф. БИА, I-02, фасц. I, л.22–23.

⁶² ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV.

само у унутрашњост (с вишедеценијском забраном настањивања у Москви и Лењинграду). Њима је био дражи повратак свом народу, без обзира на све тешкоће које је то потенцијално нудило. У исто време, од 1954. до 1956, на слободу су пуштени осуђеници са Голог отока и затворени совјетски држављани, бивши емигранти који су добили могућност да напусте Југославију и да се врате у СССР.

Дефинитивно питање емиграције у Југославији било је затворено 1955. у току преговора са совјетским представницима који су настављали да тврде појединцима који су раније били држављани СССР-а а примили држављанство ФНРЈ, да то није за њих меродавно, већ да их и данас третирају својим држављанима, обзиром да им нису званично дали отпуст из држављанства”. Услед тога је дошло до прикупљања накнадних изјава о одрицању од совјетског држављанства упућиваних у амбасаду СССР-а. Узалудно амбасада СССР-а је покушавала да шаље своје позиве на поштанске адресе својих недавних суграђана који под будним оком УДНБ-е нису желели да се поново врате у климав статус странаца без права на повратак у Домовину⁶³. Формално сва двоумљења која су могла да настану решила је Конвенција о регулисању питања држављанства потписана између ФНРЈ и СССР у Москви 22. маја 1956. од стране саветника у Државном секретаријату за иностране послове Ј. Капичића и заменика министра иностраних дела СССР В. В. Кузнецова.⁶⁴ Према овој конвенцији у Југославији више није могло да буде емиграната без држављанства ФНРЈ, већ се радило о југословенским држављанима руског порекла. Имплементацију ове Конвенције одредило је Упутство за спровођење конвенције о двојном држављанству Управно одељење Управе јавне безбедности ДСУП НРС бр. 190/56 од 14. септембра 1956. године.

Након 1955. у ФНРЈ је остало неколико хиљада Руса и Русиња држављана ФНРЈ, неколико десетина апатрида (временских старца којих је већ више занимао вечни мир, а не оптирање за држављанство), али и неколико десетина Руса и Русиња са совјетским држављанством, који су представљали махом изузетне случајеве. Почетком 1960. у ФНРЈ је имало боравак још 196 „совјетских” Руса, махом десетине удатих жена али и неколико мушкараца. Највише њих је било концентрисано око Руске православне цркве: породица О. Виталија Тарасјева (рођ. 1901) са синовима Василијем и супругом и црквени благајник Петр Борзов (рођ. 1881).⁶⁵ Скоро у сваком таквом случају радило се о личним интервенцијама високопостављених заштитника у државном систему. На пример, у случају породице Тарасјев (свештеник, његова супруга и двојица синова) била је интервенција непосредно из Председништва ФНРЈ.⁶⁶

⁶³ ДАС, ф. БИА, I-248, фасц. I, л.134–135.

⁶⁴ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, 408–411.

⁶⁵ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. III, 1.

⁶⁶ ДАС, ф. БИА, III-46, фасц. I, Списак Руса емигранта који имају двојно држављанство: Тарасјев Виталиј (Василија).

Најбољи, да не кажемо повлашћени положај у Југославији је имало тих неколико Руса и Русиња који су имали стални боравак у ФНРЈ и стране држављанство неке западне државе (не СССР). Као пример таквих малобројних срећника можемо да наведемо породицу Владимира и Јулије Марушевских. Генерал-Лајтнант Владимир Владимирович Марушевски (1874–1951) био је на челу руских јединица које су проливале крв на ратиштима у Француској 1916–1917. За ову услугу добио је у јануару 1917. национални орден Легије части. Покушај да се он стави на чело руске дивизије у Француској је пропао у јуну 1917, јер војници нису желели да крваре у туђем рату. Након тога је В. Марушевски у августу 1917. добио француску помоћ у повратку у Русију и постао је последњи начелник Генералног штаба у периоду Привремене владе. На том положају дочекао је Октобарску револуцију. Након хапшења 20. новембра 1917. био је пуштен под поштену реч да не учествује у борби против болшевика. Бежао је у Шведску и на предлог енглеске и француске мисије отишао је у Архангелск где је стао на чело јединица Севера, који су се борили у корист уједињене мисије Антанте против совјетске Москве. У том својству потписао је и уговор са Финском препустивши К. Манергејму регију Печенга. Услед тога ову територију са богатим налазиштима никла (коју су у међуратном периоду користили француски индустријалци) у састав Совјетске Русије вратили су тек након 1944. В. Марушевски је ступио у француску дипломатску службу и живео са својом супругом у избеглиштву у краљевини СХС/Југославији све до своје смрти 1951. уживајући у посебном статусу француског држављанина које је стекао 1927. Добио је француску Војну медаљу и Ратни крст 1914–1918. Писао је мемоаре, који су објављивани у вајмарском Берлину и совјетском Лењинграду скоро у исто време, активно је навијао за Финску 1940. и радио је у француском конзулату у Загребу пре Другог светског рата.⁶⁷ У току рата наставио је да ради у француском конзулату у НДХ, који је функционисао у Загребу поред 8 посланства и 19 конзулата.⁶⁸ По доласку партизана у Загреб је истакао своје француско држављанство и ... наставио свој рад у француском конзулату. Док је његове сународнике у Југославији малтретирала ОЗН-а и УДБ-а, а животни стандард већине становника Југославије зависио је од „унре“ (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), тачкица сналажљивости на црном тржишту, породица Марушевски је уживала у сваком дану. Владимир је са презиром писао о „ослобођењу” 1944. у личним белешкама, писао је мемоаре

⁶⁷ Владимир Марушевский, „Год на Севере“, *Белое дело: Летопись Белой борьбы*. 1–3 т., Берлин: Медный всадник, 1926–1927., Т.1, 16–60, Т.2., 21–61, Т.3., 15–58; Владимир Марушевский, *Белые в Архангельске*, Ленинград: Прибой-Печатный двор Государственного издательства, 1930; Владимир Марушевски, Финци – идеална нација, *Јутарњи лист*, 7. јануара 1940.

⁶⁸ Bruno Korea Gajski, „Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske – akteri i procesi“, *Međunarodne studije*, 1–2 (2020), 15–37

о „нитковима бољшевицима” 1947, путовао је код родбине на југ Француске 1950. Док је у Француској дошло до стварања посебног међународног Комитета заштите интереса Руског црвеног крста у Југославији за помоћ у одласку руских емиграната из Југославије на Запад и подршку старицама и старцима у бившим институцијама Руског црвеног крста у Југославији Марушевски су имали других проблема. Туробне 1950. супруга Јулија се бринула само о једном проблему – да на путовању југом Француске не попије две чаше бургунца уместо редовне, под њеним присмотром, једне чаше. Владимир је преминуо у миру и био је сахрањен на Мирогоју у својој 78. години живота.⁶⁹ На жалост, случај Марушевски је био скоро уникатни срећни изузетак у мору несрећа, брига и туге.

Сви преостали Руси у држави након 1952. остајали су и даље под будним оком безбедносних органа који су констатовали да су преостали у земљи бивши емигранти, иако су били непожељни као заједница били потпуно лојални држави у којој су одлучили да остану. Након прекида година оштре репресије, Руси као и друго урбано становништво у земљи почели су поново да се опуштају и да слободно говоре у друштву најближих пријатеља где су веома често вребали информатори УДБ-е. Генерално гледано према проценама УДБ-е у мају 1958. „мишљења белоемиграната су била подељена, док је врло мали број белоемиграната оправдавао политику Совјетског Савеза много већи број исту осуђује... Већина белоемиграната напада Русе што се мешају у нашу унутрашњу политику, што желе свима да командују, осуђују Хрушћова као дрског по узору на Стаљина... страхују од нових заостравања односа, па сматрају да је најпаметније да се држе по страни како не би доживели поновно малтретирање.”⁷⁰ Очигледно је да су се у том периоду преостали Руси у Југославији већ претворили у посебну заједницу, са посебним примарним интересима (егзистенција у ауторитарној држави) без јачих отворених веза са преосталом целином руског народа.

Општи правац развоја руске заједнице у Југославији је био јасан. Они који су остали имали су положај непризнате и непожељне мањине, па су морали да се асимилију или бар да се јавно понашају као да су се асимилирали и то све до краја седамдесетих година. Припадници треће генерације белих Руса (деца рођена у Југославији после 1945. године) у апсолутној већини не говоре свој језик, док они поједини који су га савладали то су учинили пре учењем овог језика, него очувањем породичних традиција.

⁶⁹ ХДА (Хрватски државни архив), ф.810, Марушевски Владимир, фасц. I.

⁷⁰ ДАС, ф. БИА, III-42, фасц. IV, 281.

Izvori i literatura

Državni arhiv Srbije. Fond BIA.

Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federatsii. Fond R-6792. Upravlenie delami ruskoj eh-migratsii v Serbii.

Hrvatski državni arhiv. Fond 810 Maruševski Vladimir.

Istorijski arhiv Beograda. Fond Konfiskacija.

Jutarnji list

Politika. (ćirilica)

Narodna armija.

Novyj put. (ćirilica)

Afanasjev Vasilij. *Moj otac ruski emigrant*, Beograd: Grafnik, 2007. (ćirilica)

Crvena armija i ruska emigracija u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata u ogledalu antiib-ovske propagande, prir. A. Timofejev, Beograd: Ukronija, 2018. (ćirilica)

Gajski Bruno Korea. „Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske – akteri i procesi”, *Međunarodne studije*, 1–2 (2020).

Giljoten Jelizaveta. *Dve moje domovine. Uspomene Jelizavete Žerardovne Giljoten*, Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991. (ćirilica)

Jovanović Miroslav. *Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevину SHS 1919–1924*, Beograd: Stubovi kulture, 1996. (ćirilica)

Jovanović Miroslav. *Ruska emigracija na Balkanu: (1920–1940)*, Beograd: Čigoja štampa, 2006. (ćirilica)

Lobačev Đorđe. *Kad se Volga ulivala u Savu*, Beograd: Prosveta, 1997. (ćirilica)

Mitrović Andrej. *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u historiografiji*, Beograd: NIU Vojska, 1996. (ćirilica)

Popis stanovništva 1953. Knjiga 1, Vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.

Statistički bilten: stanovništvo, Beograd: Savezni statistički ured, 1950.

Statistički godišnjak FNRJ 1954, Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 1954.

Terzić Petar. *Ruski emigranti u Senti, Senta: Zavičajna fondacija Stevan Sremac*, 2016. (ćirilica)

Vostochnaya Evropa v dokumentakh rossijskikh arhivov, 1944–1953 gg. T 2., otv. red. G. P. Murashko, Moskva-Novosibirsk: Inslav RAN, RTSKHIDNI, GARF, 1998. (ćirilica)

Spektorskiј Evgenij. *Vospominaniya / vstup. st. S.I. Mikhal'chenko*, Ryazan': Chekhovskij Pечатnyj Dvor, 2020. (ćirilica)

Zhivanovich Milana. *Berezhno khranya sledy: russkie ehmigranty v Velikoj Kikinde i monakhini monastyrya Khopovo*, Moskva: VSF-Ural, 2016. (ćirilica)

Kosik Viktor. *Russkaya Tserkov' v Yugoslavii (20 – 40-e gg. XX veka)*, Moskva: Pravoslavnyj Svyato-Tikhonovskij Bogoslovskij institut, 2000. (ćirilica)

- Mal'tsev Orest. *Yugoslavskaya tragediya*, Moskva: Voenizdat, 1951. (ćirilica)
- Marushevskij Vladimir. „God na Severe”, *Beloe delo: Letopis' Beloj bor'by*, 1–3 t., Berlin: Mednyj vsadnik, 1926–1927. (ćirilica)
- Marushevskij Vladimir. *Belye v Arkhangel'ske*, Leningrad: Priboj-Pечатnyj dvor Gosudarstvennogo izdatel'stva, 1930. (ćirilica)
- Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953. Dokumenty. T. II (1949–1953)*, otv. red. T. V. Volokitina, Moskva: ROSSPEN, 2002, 237. (ćirilica)
- Sokolov Mikhail. *Reportazh s Gologo ostrova. Uznik titovskikh kontslagerej Vladimir Poplavskij*, 6. 1. 2005. URL: <https://www.svoboda.org/a/126991.html> (07. 03. 2022). (ćirilica)
- Taras'ev Andrej. „Russkie tserkovnye khory i regenty v Belgrade”, *Novyj Zhurnal*, 2010. (ćirilica)
- Noty sovetского pravitel'stva yugoslavskomu pravitel'stvu. 11, 18, 29 avgusta, 28 sentyabrya*, Moskva: Politizdat, 1949. (ćirilica)

Summary

Aleksej Timofejev, PhD

Russians in FНРY 1948–1954: the transformation of emigration into a persecuted minority

The paper examines the evolution of the Russian community in Yugoslavia, which turned into unrecognized national minority after the Second World War. In Yugoslavia on the whole, this group was statistically insignificant. Demographic visibility was more significant at the territory of Vojvodina and Belgrade. In 1948 there were 20,069 Russians in Yugoslavia, while 12,426 remained in 1953. The “cleansing” of Russian emigrants from Yugoslavia during 1948–1953 took place according to an elaborate procedure. Certain measures were performed: registration and enumeration – centralized dismissal of socially active people - expulsion / arrest due to fabricated reasons or delay in leaving the country. The looting of the property and savings followed the expulsion of the Russian emigrants, so after three decades, they left Yugoslavia in the same poor condition as when they arrived. The most painful was not the material loss, but the disappearance of personal photos, letters and diaries. Many Russian families suffered psychological traumas for the rest of their lives in the aftermath of the events from 1948–1953.

Keywords: Russian emigration, IB resolution, political repression, expulsion.